

УДК 94 (477) «1941–1945» – 0.58.244
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-120-126

ПЕРЕХРЕСТ Олександр Григорович,
доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8606-4213>
e-mail: kaf.vsesvit@ukr.net

ТІТІКА Олена Олександрівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3632-7534>
e-mail: cherkassy_2013@ukr.net

ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛОВОГО ФОНДУ УРСР В ПЕРІОД ВІДБУДОВИ 1943–1945 рр.

У статті з урахуванням масштабів руйнування і знищення сільського житлового фонду проаналізовано процес його відновлення в період відбудови 1943–1945 рр., визначено проблеми, які мали місце у вирішенні цього завдання, охарактеризовано заходи спрямовані на фінансове, матеріально-технічне та кадрове забезпечення відбудовних робіт, оцінені темпи обсяги проведених робіт та їх результати.

***Ключові слова** :* сільський житловий фонд, відбудова житла, заходи щодо забезпечення відбудови житла, житлові умови, результати відновлення сільського житлового фонду.

Постановка проблеми. Серед важливих проблем історії українського села періоду Другої світової війни особливе місце належить тим, що пов'язані з відбудовою зруйнованої в роки окупації й війни сільської соціально-побутової сфери. У рамках цього процесу зусилля насамперед спрямовувалися на відбудову житла, адже необхідно було створити елементарні житлово-побутові умови для мільйонів сільських мешканців, які або зовсім залишилися без даху над головою, або знайшли притулок у малопридатних для проживання спорудах. У контексті зазначеного актуальним є аналіз здійсненого в республіці в 1943–1945 рр. процесу відбудови сільського житлового фонду й визначення його результатів. Окремі сюжети розглянутої проблеми можуть стати корисними у зв'язку з ліквідацією шкоди завданої сільському житловому фонду російськими агресорами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній історіографії є невелика кількість праць, в яких висвітлено означену проблему. У масштабах всієї республіки вона розглядається у монографії О.Г. Перехреста та статті Т. Нагайка, а на регіональному рівні у статті та дисертації Т.В. Терещенко [1]. Однак є нагальна потреба з метою актуалізації означеної проблеми розглянути її з урахуванням нових теоретико-методологічних засад, застосовуваних до вивчення історії України періоду Другої світової війни.

З огляду на зазначене, **метою** заявленої публікації є комплексний аналіз процесу відбудови сільської житлової сфери в Україні в 1943 – 1945 рр. та його результатів. Матеріали дослідження доповнять знання з вітчизняної історії воєнної доби загалом й історії українського села цього періоду зокрема.

Виклад основного матеріалу. У період німецько-радянської війни українське село зазнало масштабного нищення та руйнування житлових будівель. Беззаперечним є те, що головна вина за втрати, завдані житловому фонду українського села, лежить на німецьких загарбниках та їхніх союзниках, які були першоджерелом цього лиха та здійснили величезні нищення і руйнування під час окупації та відступу з території України. Водночас реальністю є й те, що втрати житлового фонду на селі були й з інших причин. Їх спричинили широкомасштабні бойові дії, що двічі вогняною лавою прокотилися територією республіки.

До руйнувань призводили дії радянських партизанів та формувань ОУН і УПА на окупованій території під час їхньої боротьби з ворогом та між собою. Багаточисленними вони були під час польсько-українського військово-політичного протистояння на Волині та у західних областях України, мали місце й у ході внутрішньоукраїнської боротьби між бандерівцями й мельниківцями, бандерівцями й бульбівцями. Вже після визволення території України від нацистських загарбників масові нищення селянських жител відбувалися під час боротьби між загонами УПА і підрозділами радянських каральних органів та військових частин Червоної армії.

Про кількість виміри цієї трагедії українського села свідчить те, що лише окупанти зруйнували 1808 тисяч житлових будівель [2, 157]. Про її якісні виміри певну уяву можна скласти, скориставшись даними обстежень проведених за програмою Українського інституту комунальної гігієни під керівництвом його директора академіка АМН СРСР О.М. Марзєєва влітку 1945 р., згідно яких в селах, які зазнали руйнувань, більше половини жител було зруйновано й збереглося лише 46,8%, унаслідок чого втратили житло сотні тисяч селянських сімей і без даху над головою залишилося декілька мільйонів сільських мешканців [3, 142 – 143].

І перед кожною селянською сім'єю, житло якої було спалено або зруйновано, постало наповнене трагізмом питання, де жити? Куди подітися з малими дітьми, стариками, хворими? Адже їх життя та здоров'я опинилися під загрозою. При цьому полум'я, яке в лічені хвилини позбавило їх даху над головою, у більшості випадків забрало з собою й ті небагаті пожитки, які були в злиднених селянських оселях, і невибагливий одяг та взуття, яких й до цього було обмаль, і ошадливо збережені невеликі запаси продовольства та багато іншого, нажитого роками тяжкою селянською працею. У значній кількості уцілілих селянських сімей вирішення цих питань лягло на плечі жінок.

Матеріали вже названого обстеження показують, як сільське населення, що залишилося без даху, розв'язало питання щодо свого житла. Поселилися в уцілілих будинках шляхом підселення – 40,2%; у збудованих землянках – 38,3%; у тимчасово пристосованих будівлях – 16,3%; невідомо де – 5,2% [3, 143]. Як видно із наведених даних, велика кількість постраждалого сільського населення проживала в землянках, де умови для цього були найбільш несприятливими. Землянки були невеликими за розмірами: загальна площа дорівнювала 14,0–15,0 м²; площа, що припадала на одну проживаючу особу – 3,1 м²; висота середня – 2,2 м, мінімальна – 1,5 м, що в основному становило на одного проживаючого 7 м³. Землянки на 1,0–1,5 м і більше були заглиблені в землю, мали недостатнє освітлення, у 87% із них була підвищена вологість [3, 151].

Поширеним явищем було проживання в одній землянці двох сімей. У таких антисанітарних умовах в землянках селянські сім'ї змушені були проживати роками. У використовуваних для проживання господарських приміщеннях – льохах, хлівах, стайнях, фермах умови проживання були не кращими, а пристосовані приміщення – лазні, клуби, комори та інші не мали елементарних побутових умов. Тривале проживання в таких антисанітарних умовах негативно позначалося на здоров'ї людей, особливо дітей.

То ж при здійсненні невідкладних заходів по відновленню сільської соціально-побутової інфраструктури, розпочатої відразу після визволення від окупантів, зусилля насамперед спрямовувалися на відбудову житла, адже необхідно було створити елементарні житлові умови для постраждалих. Однак на початковому етапі відбудови їх обсяги і темпи були далекими від реальних потреб. Зумовлювалося це низкою факторів: в умовах війни держава не мала можливості здійснити необхідне фінансування відбудовних робіт (у 1943 р. союзний уряд спромігся асигнувати на відбудову житлових будинків та індивідуальне житлове будівництво сільським мешканцям східних областей республіки лише 5 млн руб., а сума, надана для кредитування сільського житлового та господарського будівництва й придбання худоби колгоспниками, становила 10 млн руб.) [4, 368], а в селян потрібних коштів не було; першочергова увага зверталася на відбудову господарсько-виробничих приміщень колгоспів, радгоспів та МТС; не вистачало будівельних матеріалів, особливо деревини у безлісних регіонах, півночі Литви та залізо-скобельних виробів; обмеженість трудових ресурсів, які могли б бути залучені до відбудови житла. То ж за таких умов ремонт і будівництво нового житла в селах щойно визволених регіонів здійснювалися в основному силами самих постраждалих селян, які змушені були власноруч заготовляти необхідні будівельні матеріали й виконувати більшу частину будівельних робіт. Багатьом селянським родинам, чоловіки з

яких воювали або загинули, це виявилось непосильним завданням. Створювані ж у цей час у колгоспах і радгоспах будівельні бригади були малочисельними й склалися переважно з людей похилого віку, жінок та підлітків, на яких не поширювалася постанова уряду про обов'язкову трудову повинність, та й зайняті вони були в основному на відбудові господарських приміщень та об'єктів громадського призначення. Колгоспи у зв'язку гострою нестачею трудових ресурсів не виділяли на допомогу забудовникам необхідну кількість працівників. До того ж, останні не були зацікавлені брати участь у таких роботах, оскільки за них не нараховувалися трудовні. У багатьох випадках ремонт та будівництво житла проводилися лише завдяки селянській взаємодопомозі – одній із форм соціальної солідарності, що стала основою стратегії виживання сільських мешканців у період війни та важкі повоєнні роки.

Проблеми, що мали місце в справі забезпечення житлом сільських мешканців, змушували владні структури вживати заходи щодо їх розв'язання. 11 жовтня 1943 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили спеціальну постанову «Про надання допомоги лісоматеріалами колгоспам і населенню, що постраждали від німецької окупації, у спорудженні господарських і житлових будівель», якою рекомендували партійним і радянським органам визволених областей України вважати невідкладним завданням організацію відбудови і зведення нових житлових будинків з місцевих будматеріалів та надання допомоги забудовникам [4, 369]. Виконання цих та інших вказівок місцеві органи влади в свою чергу покладали на голів сільрад і колгоспів. Однак останні, зосереджуючись на вирішенні головним чином господарських проблем, не маючи в своєму розпорядженні ні матеріальних ресурсів, ні коштів, ні достатньої кількості робочих рук, були не в змозі належним чином організувати відбудову житлового фонду в підпорядкованих їм селах. У кращому випадку колгоспи сприяли своїм членам у будівництві виділенням лісу на пні, або, в окремих випадках, місцевих будівельних матеріалів і наданням в обмежених обсягах тяглової сили. За таких обставин значна кількість селян, які втратили житло, так і не змогла впродовж 1943 р. його поновити. Подібна ситуація мала місце у визволених регіонах республіки й у 1944 р.

Уявлення про реальний стан з відбудовою житла в українському селі в перший період після його визволення від окупантів можна скласти на основі даних лише в декількох районах однієї області – Кам'янець-Подільської. Так, до кінця 1944 р. на території Ляховецького району з 675 зруйнованих селянських хат було відбудовано 180, Меджибіжського – із 835–240, Кам'янець-Подільського – із 574–145, Славутського – із 330–81, Ярмолинецького – із 260–70, Миньковецького – із 222–102, Солобківського – із 93–31, Ізяславського – із 2725–685, Городківського – із 198–75, Волковинського – із 143–57 [5, 9–20]. Подібна картина була характерною і для інших областей України.

Ціною надзвичайних зусиль протягом 1943–1944 рр. у визволених районах республіки було відновлено та побудовано нових лише 205 060 житлових селянських осель, що становило 34,7% від загальної кількості повністю знищених та зруйнованих до непридатного для проживання стану житлових будівель [4, 151].

Сприятливіші можливості для відбудови сільського житлового фонду склалися після визволення території республіки від окупантів й особливо після закінчення війни. У 1945 р. збільшилося державне фінансування та кредитування з цією метою. Для потреб житлового та господарського будівництва в колгоспах урядом республіки було виділено 1,5 млн м³ деревини [6, 22]. Постановою РНК УРСР від 14 травня 1945 р. обласні контори сільгоспбанку західних, Чернівецької та Ізмаїльської областей зобов'язувалися видавати кредити строком на 5 років бідняцько-середняцьким господарствам (під 3,5% річних) на відбудову і нове будівництво житлових будинків і господарських будівель у розмірі до 5000 крб. на одне господарство. Загальна сума кредиту на вказані цілі, а також на придбання робочої і продуктивної худоби та сільськогосподарського реманенту, становила 14,5 млн руб. [7, 130–131]. А постановою РНК СРСР від 21 липня 1945 р. сім'ям загиблих на фронті, інвалідам війни, у яких були знищені або зруйновані житлові будинки, а також позичальникам із сімей військовослужбовців рядового та сержантського (старшинського) складу, які одержували допомогу від держави, надавалася відстрочка в погашенні кредиту, взятого на будівництво, капітальний ремонт житла й господарське облаштування переселенців, терміном до 5 років [8].

У справі відбудови сільського житлового фонду певну роль відіграла постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 квітня 1945 р. «Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих приміщень в колгоспах та культурно-побутових споруд на селі». Зокрема нею визначалося, що будівництво житлових будинків колгоспникам повинно здійснюватися силами і коштом колгоспів з наступною виплатою колгоспниками вартості побудованих будинків шляхом відрахувань з їхнього річного виробітку трудоднів, а для здійснення будівельних робіт належало створити в колгоспах будівельні бригади [9].

Однак перше із названих завдань було декларативним, адже переважна більшість економічно слабких колгоспів, які знемагали під тягарем непосильних планів заготівель сільгоспродукції в умовах післяокупаційної розрухи в господарствах, не могли повністю взяти на себе будівництво житла для своїх членів. Виняток складала найбільш постраждала та нужденні сім'ї колгоспників та німецьких інвалідів війни. А в процесі виконання другого вже станом на 1 вересня 1945 р. у 21 050 колгоспах (80% від наявних на цей час) були створені колгоспні будівельні бригади, в яких працювало 177 973 колгоспників [6, 20].

У 1945 р. у регіонах України активізувалася робота зі створення матеріальної бази для потреб сільського будівництва на основі використання місцевої сировини. Згідно з рішенням директивних органів, упродовж року в сільській місцевості здійснювалися заходи по введенню в дію відбудованих та збудованих наново 1500 цегельних, 500 черепичних і 300 вапновипалювальних підприємств, котрі мали виробити 150 млн шт. цегли, 25 млн шт. черепиці й 50 тис. т вапна. Крім того, відновлювалася робота колишніх та організувалася робота нових колгоспних підприємств і цехів по видобутку каменю, ракушняку, вапняку, гіпсу, мергелю, виробництву шлакоблоків, саману та ін. [6, 21]. На початок весни 1946 р. у селах республіки вже працювало понад 4 тис. будівельно-допоміжних підприємств [10].

У зв'язку з гострою нестачею пічного литва та залізо-скобельних виробів вживалися термінові заходи щодо організації їх виробництва. Так, на підприємствах союзного підпорядкування, розташованих на території республіки, у другому півріччі 1945 р. їх планувалося виробити відповідно 1330 т і 1763 тис. шт., а на підприємствах Наркомату місцевої промисловості, Укооппромради й Укоопінради лише в третьому кварталі року 650 т пічного литва й на 700 тис. крб. скобельних виробів [6, 24].

У республіці було розгорнуто роботу з підготовки кадрів для сільського будівництва. За короткий строк було підготовлено кілька тисяч бригадирів і майстрів колгоспних будівельних бригад, організовані в усіх районах республіки численні короткотермінові курси будівельників. Загалом же і в 1945 р. відбудова сільського житлового фонду відбувалася в складних умовах. Як і в попередні роки, для цього гостро не вистачало коштів, будівельних матеріалів, робочих рук, не всі створені колгоспні будівельні бригади були укомплектовані кваліфікованими робітниками, багато з них були малочисельними, використовувалися на будівництві та ремонті господарських та інших об'єктів. То ж, як і раніше, відновлення селянами втраченого житла залишалося здебільшого їхньою особистою справою зі сподіваннями на взаємодопомогу односельчан.

Та все ж, хоча й з величезними труднощами, процес відбудови та нового будівництва сільських жител набирав все більшого розмаху. Важливим чинником, який позитивно позначався на процесі відбудови сільського житлового фонду було те, що до нього залучалися демобілізовані після війни фронтовики. Упродовж 1945 р. було відновлено й побудовано ще 155 840 житлових будинків, унаслідок чого загальна кількість відновленого сільського житлового фонду досягла 61,1% від кількості повністю знищеного й зруйнованого до нежитлого стану за роки війни та окупації [4, 151]. Загальний обсяг введеної в республіці в користування житлової площі колгоспами, колгоспниками, сільською інтелігенцією та іншими групами сільського населення за період з 1 липня 1941 р. до кінця 1945 р. становив 9478 тис. м² [11, 401]. Досягнуте дозволило до певної міри зменшити гостроту житлової проблеми, однак радикально поліпшити житлово-побутові умови сільських мешканців, які залишилися без даху над головою, не вдалося. Величезна кількість селян продовжувала проживати в землянках та інших непристосованих приміщеннях. Часто землянки, залишені селянами, яким вдалося збудувати хати, заселялися іншими безхатченками, а також з'являлися нові землянки, котрі будували на згарищах своїх осель люди, що поверталися в рідні села з фронту, полону, госпіталів, евакуації. Станом на кінець 1945 р. ще 179 573 сім'ї

сільських мешканців не мали власного житла, з яких 61 836 сімей проживали в землянках і 117 674 – на чужій площі. Принагідно зазначимо, що житловий фонд у сільських місцевостях був в основному відновлений лише в 1948 році, тобто через 5 років після початку визволення території України від окупантів і через 3 роки після закінчення війни [4, 151].

Ведучи мову про стан справ з відновленням сільського житлового фонду, необхідно звернути увагу на його низьку якість. Переважна більшість побудованих у цей час житлових будівель мали примітивне планування, складалися з сіней, комори та однокамерного жилого приміщення розміром 20–30 м², значну частину якого займала піч, з низькою стелею, глиняною або земляною долівкою. Нерідко поряд з житловим приміщенням частину будівлі займав хлів для худоби. Для спорудження стін у різних регіонах використовувалися наявні там місцеві матеріали: деревина, цегла, камінь, ракушняк, очерет, глина. Зокрема у безлісих районах вони робилися з саману або глиняно-хмизові, переважно без фундаменту, з невеликими вікнами, дах покривався очеретом або соломою. Нерідко за відсутності скла вікна вцілілих та новозбудованих осель були забиті дошками або затуплені соломою, очеретом чи ганчір'ям. У багатьох селах гнітючу картину убогого житла доповнювала майже повна відсутність на садибах селян дерев, які були зрізані та використані для опалення у роки війни.

Висновки. Викладене вище дозволяє констатувати, що відновлення зруйнованого під час окупації й війни житлового фонду українського села розпочалося відразу ж із звільненням регіонів республіки від загарбників. Однак обсяги і темпи вирішення цього складного завдання на початковому етапі були далекими від реальних потреб. Це зумовлювалося відсутністю у селян необхідних коштів, неспроможністю держави в умовах війни здійснити необхідне фінансування та матеріально-технічне забезпечення відбудовних робіт, нестачею будівельних матеріалів, обмеженістю трудових ресурсів. За таких умов ремонт і будівництво нового житла здійснювалися в основному силами самих селян та завдяки селянській взаємодопомозі. Ціною надзвичайних зусиль упродовж 1943 – 1944 рр. вдалося відновити лише третину зруйнованих осель. Після визволення території республіки, й особливо після закінчення війни, завдяки вжитим союзними і республіканськими органами влади заходів щодо збільшення фінансування на потреби відбудови сільського житлового фонду, організації виробництва будівельних матеріалів, створення в селах спеціальних будівельних бригад, а також залучення демобілізованих фронтовиків обсяги і темпи вирішення проблеми значно зросли, що дозволило до кінця 1945 р. поновити понад 61 відсотка зруйнованого житла. У результаті вдалося певною мірою зменшити гостроту житлової проблеми, однак радикально поліпшити житлові умови сільських мешканців не вдалося, оскільки тисячі селянських сімей не мали власного житла і продовжували проживати в землянках та інших пристосованих приміщеннях, та й відбудоване житло було низької якості.

Список використаної літератури

1. Перехрест О. Г. Українське село в 1941 – 1945 рр. : економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси: Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.; Нагайко Т. Сільське житлове будівництво та житлові умови сільського населення України в період 1943 – 1945 рр. *Український історичний збірник*. Київ, 2004. Вип. 7. С. 353–370; Терещенко Т. До питання про відновлення житлового фонду у селах Центральної України. *Соборність України: історична спадщина і виклики часу* / НАН України, Ін-т історії України. Переяслав-Хмельницький, 2005. Вип. 3. С. 445–452; Терещенко Т. В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943 – 1950 рр.) : дис.... канд. іст. наук. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. 2007. 249 с.
2. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945 гг. В 3-х т. Киев : Политиздат Украины, 1975. Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой отечественной войны (1944 – 1945) / Авт. кол.: Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др. 461 с.
3. Марзеев А. Н. Записки санитарного врача. Киев : Здоровье, 1965. 175 с.
4. Перехрест О. Г. Українське село в 1941 – 1945 рр. : економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси: Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-338. Оп. 14. Спр. 1. Арк. 9 – 26.

6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1847. 48 арк.
7. Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. Київ : Політвидав України, 1945. № 4–5 С. 130 – 131.
8. Известия. 1945. 23 липня.
9. Правда України. 1945. 8 травня.
10. Правда України. 1946. 27 квітня.
11. Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. / Кер. авт. кол. Д. А. Вергніков, упор. В. В. Семченко, О. Є. Пенто. Київ: Політвидав України, 1974. 884 с.

References

1. Perekhrest, O. (2011). Ukrainian village in 1941 – 1945: economic and social situation. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. Cherkasy. (in Ukr.); Nagayko T. (2004). Rural housing construction and living conditions of the rural population of Ukraine in the period 1943 – 1945. Ukrainian historical collection. 7, 353-370. Kyiv. (in Ukr.); Tereshchenko T. (2005). To the issue of restoration of the housing stock in the villages of Central Ukraine. The Church of Ukraine: historical heritage and challenges of time / NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. 3, 445-452. Pereyaslav-Khmelnytskyi (in Ukr.); Tereshchenko T. (2007). Social and household sphere of the villages of the central regions of Ukraine during the period of reconstruction (1943 – 1950). Candidate's thesis. Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky. Cherkasy. (in Ukr.)
2. Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945], vol. Soviet Ukraine in the final period of the Great Patriotic War (1944-1945). Kyiv. (in Russian)
3. Marzeev A. (1965) Notes of a sanitary doctor. Kyiv. (in Russian)
4. Perekhrest, O. (2011). Ukrainian village in 1941 – 1945: economic and social situation. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. Cherkasy. (in Ukr.)
5. State archive of Khmelnytskyi region. Fund R-338, Inventory 14, File 1 (in Ukr.)
6. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. Fund 1, Inventory 23, File 1847 (in Ukr.)
7. Collection of decrees and orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. 1945. 4-5, 130-131. Kyiv. (in Ukr.)
8. Izvestia 1945. July 23.
9. The truth of Ukraine. 1945. May 8.
10. The truth of Ukraine. 1946. April 27.
11. The national economy of the Ukrainian SSR in 1973 (1974), 884. Kyiv. (in Ukr.)

PEREKHREST Olexander, Doctor of history, Professor, Professor of the Department of World History and International Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail : kaf.vsesvit@ukr.net,

TITIKA Olena, candidate of Historical Sciences, associate Professor of the Department of World History and International Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail: cherkassy_2013@ukr.net

RESTORATION OF THE RURAL HOUSING FUND IN UKRAINIAN SSR IN THE PERIOD OF RECONSTRUCTION 1943-1945

Abstract. Introduction. *One of the important problems of the history of the Ukrainian village during the Second World War is the problem of rebuilding its residential sphere, which was destroyed during the Nazi occupation and the war. The importance of solving this problem was determined by the need to provide housing for millions of rural residents who lost it. In view of the above-mentioned reproduction of large-scale measures implemented in the republic aimed at revitalizing the rural housing stock, a comprehensive analysis is required.*

Purpose. *In view of the above, the author aims to analyze the process of reconstruction of the rural residential sphere in 1943-1945 and its results.*

Results. *The large-scale destruction and destruction of the housing stock in the Ukrainian countryside during the Nazi occupation and during the war, as a result of which millions of villagers were left homeless and forced to live in unfit buildings, led to the beginning of immediate measures for its reconstruction immediately after the liberation from the occupiers. However, at the initial stage, the volumes and pace of solving this complex task were far from real needs due to the fact that the peasants did not have the necessary funds for this, and the state, in the conditions of the ongoing war, did not have the opportunity to provide the necessary financing and logistical support for reconstruction works, limited labor resources that could be involved in housing reconstruction.*

Also, under such conditions, the repair and construction of new housing in the villages of the newly liberated regions was carried out mainly by the forces of the affected villagers themselves, who were forced to procure the necessary building materials and perform most of the construction work themselves. For many peasant families, whose men fought or died, this turned out to be an overwhelming task. In many cases, the repair and construction of housing was carried out only thanks to peasant mutual aid. Under such circumstances, a significant number of peasants who lost rye were unable to renew it during 1943. At the cost of extraordinary efforts during 1943-1944, only 205,060 residential peasant settlements were restored and built in the liberated areas of the republic, which was 34.7% of the total number of residential buildings destroyed and destroyed to the point of being uninhabitable.

More favorable opportunities for the reconstruction of the rural housing stock arose after the liberation of the territory of the republic from the occupiers, and especially after the end of the war. In accordance with the decisions of the Union and republican authorities, state financing and lending for the needs of rural housing construction increased, work on creating a material base for it based on the use of local raw materials, organizing the production of furnace cast iron and iron and hardware products was intensified, construction teams were created in collective farms, which were used in the construction and repair of residential facilities. An important factor that had a positive effect on the reconstruction of the rural housing stock was the fact that the front-line soldiers demobilized after the end of the war were involved in it. In general, even in 1945, the reconstruction of the rural housing stock took place in difficult conditions. As in previous years, there were not enough funds, building materials, and labor for this, the vast majority of economically weak collective farms, which were languishing under the burden of overwhelming plans for harvesting agricultural products in the conditions after the occupation devastation in the farms, could not fully undertake the construction of housing for their members. The exception was the most affected and needy families of collective farm workers and infirm war invalids. And yet, albeit with enormous difficulties, the process of rebuilding and building new villages was gaining momentum. During 1945, another 155,840 residential buildings were restored and built, as a result of which the total number of restored rural housing stock reached 61.1% of the number completely destroyed and destroyed to an uninhabitable state during the years of war and occupation. What was achieved made it possible to reduce the severity of the housing problem to a certain extent, but it was not possible to radically improve the living conditions of the villagers, a huge number of villagers continued to live in dugouts and other unsuitable premises. As of the end of 1945, 179,573 families of rural residents did not have their own housing, of which 61,836 families lived in dugouts and 177, 674 - on someone else's square. The housing stock in rural areas of the republic was mostly restored only in 1948, but most of it was of low quality.

Originality. *The scientific novelty of the research lies in the fact that the materials presented in it, in the context of the stated goal, complement the national historiography of the period of the Second World War in general, and the historiography of the Ukrainian peasantry of this period in particular.*

Conclusion. *The above allows us to state that immediately after the liberation from the occupiers, the work on the reconstruction of the destroyed rural housing stock began, but at its initial stage, due to the lack of funds for the villagers and the inability of the state to provide the necessary financing and material and technical support and limited labor resources, the pace and scope of the solution this complex task did not meet real needs. During 1943-1944, with the incredible efforts of the peasants themselves, with peasant mutual aid, it was possible to restore only a third of the destroyed settlements. After the complete liberation of the territory of the republic, and especially after the end of the war, thanks to the measures taken by the allied and republican authorities to increase funding and organization of material and technical support, as well as the involvement of demobilized front-line soldiers, the process of rebuilding housing in the village intensified, as a result of which by the end of 1945 the volumes of the restored housing stock already amounted to almost two-thirds of the total number of destroyed ones. This made it possible to reduce the severity of the housing problem to some extent, but it was not possible to radically improve the living conditions of the villagers, since thousands of peasant families did not have their own housing and continued to live in dugouts and other adapted premises, and the majority of the rebuilt housing was of low quality.*

Keywords: *rural housing stock, housing reconstruction, measures to ensure housing reconstruction, housing conditions, results of rural housing stock restoration.*

Одержано редакцією 16.11.2022
Прийнято до публікації 12.12.2022